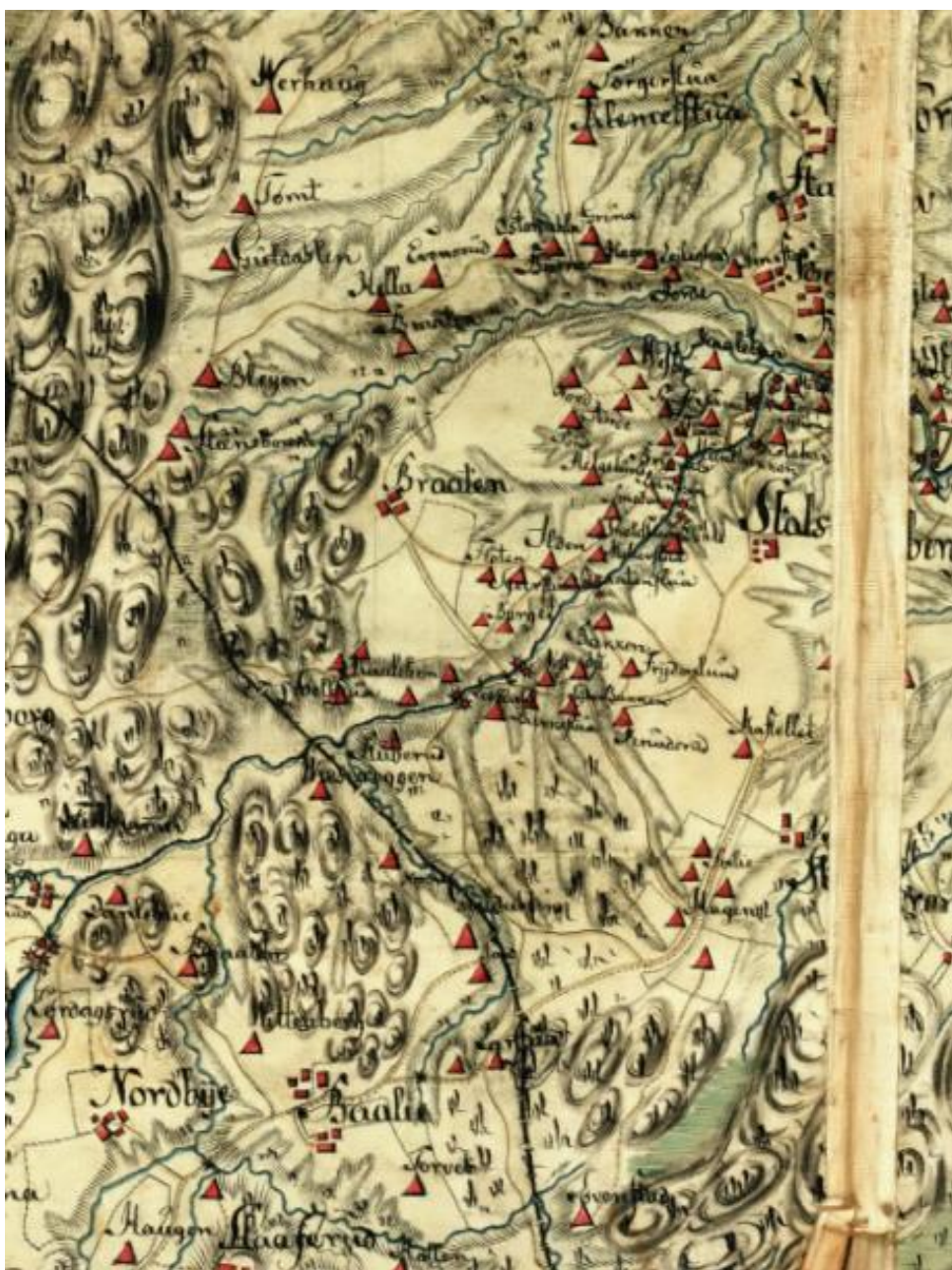

Strømmen – et tettsted vokser fram

Skrevet av Leif Thingsrud

Strømmen kan kanskje regnes som Romerikes eldste tettsted. Det er avhengig av hvor stor avstanden mellom husene må være for at et sted kan kalles «tett». Området begynte utviklingen bort fra et rent jordbruksamfunn på 1700-tallet, og gjennom to og et halvt århundre har det steg for steg blitt fortettet, industrialisert og urbanisert. Men hva slags befolkning hadde stedet? Hvor kom den fra? Og hvordan bodde og levde «vanlige» folk der?

Tettstedet Strømmen på Jægerkorpsets kart 1804. Gårdene med fallrettigheter i Sagelva; Stalsberg, Ryen, Vestby og Bråte, og nede til høyre Strøm i Rælingen. Flere bosteder nevnt i artikkelen finnes og på kartet. Gardene er markert med røde firkanter, plassene med røde trekanter.

Det er vanskelig å gi en presis definisjon på hva som er stedet Strømmen. Og i alle fall ville den definisjonen ha vært annerledes tidligere. I de analysene vi skal se på i denne artikkelen, er den knyttet mot matrikkelgardene Stalsberg, Bråte, Vestby, Ryen og Skjetten i Skedsmo og de to, senere tre, Strøm-gardene lengst nord i Rælingen. Deler av bebyggelsen på Vestre Strøm, den som ligger langs gamle Strømsveg, regnes i alle fall tradisjonelt til Strømmen, mens Løvenstad og Torgenholtet inn mot Østmarka, ikke gjør det. Stranda nedenfor Strøm-gardene med sine mange husmannsplasser, var avgjort en del av denne halvtette bebyggelsen på midten av 1800-tallet, mens området i dag vel mest regnes som en del av Lillestrøms forstadsområde. Men for analysen har alt dette lite å si. I det rene jord- og skogbruksområdet var det bare noen få familier som bodde, på samme måte som på de øvre delene av Skjetten-eiendommene. Der var og forble det nærmest et reint jordbruksland fram til villautbyggingen startet rundt første verdenskrig og de store boligutbyggingene etter andre verdenskrig.

Matrikkelarbeid og taksering

Da Rentekammeret i København i 1723 utførte et større matrikkelarbeid for hele Norge, ble alle eiendommer på bygdene beskrevet og taksert. Det vil si, de nye takstene kom aldri til anvendelse. Protestene ble for massive. Men matrikkelarbeidet gir detaljerte opplysninger om bosteder, landbruk og andre virksomheter som bondebefolkninga var involvert i. For hver gard skulle det blant annet oppgis om de hadde mølle eller sag.

Om Stalsberg i Skedsmo opplyses det at garden hadde en oppsitter og to husmenn. I tillegg var det to flomkverner som tilhørte garden, men disse var bare «til husfornødenhed og omliggende Naboer». Nabogarden Ryen hadde også bare en oppsitter, og der var det bare en husmann, men garden hadde både kvern og to kvantumsager, det vil si sager som hadde kongelig tillatelse til å sage inntil et visst kvantum pr. år. Inntil markedsliberalismen slo gjennom og sagbruksnæringen ble fri i 1860, krevdes kongelig bevilling for å drive sag annet enn til gardens eget forbruk. Og fram til 1775 var det i tillegg strengt regulert hvor mye den enkelte sag kunne produsere.

Bråte hadde også ei bekkkvern, men verken Strøm-gardene rett over i Rælingen eller Skjetten-gardene hadde sag eller kvern. Bråte hadde imidlertid fire husmenn og store Strøm hele sju, noe som indikerer at det ikke bare var tradisjonell jordbruksvirksomhet der. For noe av den viktigste virksomheten skjedde utenfor det som kunne settes inn i skjemaenes kolonner. Og ikke hadde det direkte sammenheng med gardsdrifta heller. Men nede på stranda ble det i løpet av sommeren lagt opp store opplag av tømmer som på vinterføre blei kjørt til sagene i området, for neste vinter igjen fortsette ferden etter veiene inn til bordtomtene ved Kristiania som planker.

Når denne planketransporten begynte, er vanskelig å fastslå, men det skal ha vært sager i området tilbake til tidlig 1500-tall. Mellom Stalsberg i øst og Bråte, Vestby, Skjetten og Ryen i vest går ei lita elv. Kildene er inne i Østmarka, som for det meste drenerer innover, mot Losbyvanna og Elvåga, så ut nordover, mot henholdsvis Robsrudmyra og Nordlimyra. Videre går det for Elvåga-vassdragets vedkommende gjennom Langvannet, fram til elvemøtet ved Knatten, ned til Fjellhamar og gjennom det som etterhvert ble hetende Sagdalen. I Lørenskog kalles den Fjellhamarelva, gjennom Strømmen er navnet bare Sagelva. Ettersom behovet for materialer stadig økte, og eksportmuligheten ble bedre med større og raskere skip, utviklet det seg etterhvert til en betydelig

sesongnæring, der en nærmest endeløs karavane av sleder med planker fylte alle veier fra Strømmen inn til Kristiania så snart føret skulle tillate det.

Flere tusen hester med tilhørende kjørekarer var involvert i denne plankekjøringa. Hvem var de? Sannsynligvis enkelte bønder, men neppe oppsitterne på store gardar som Ryen og store Strøm, men ellers tjenestekarar og husmenn fra et betydelig omland. Kjøringa ga vinterarbeid, mens jordbruket ga sysselsetting om sommeren. Allikevel kan det ikke være noen tvil om at et så enormt hestehold måtte gi store begrensninger på annen produksjon på gardene. Vi ser i alle fall en dramatisk omlegging av jordbruket når plankekjøringa brått faller bort med åpningen av jernbanen mellom Kristiania og Eidsvoll, der en stasjon også blir anlagt på Lille Strøms grunn.

I løpet av et knapt tiår fra 1855 blir alle setrene i distriktet lagt ned. Krøttera ble flyttet ned til bygda for å produsere mjølk til levering på trammen til Kristianas voksende befolkning. De gamle åkrene i ravedalene ble beite, og de flatere delene av innmarka, som tidligere hadde vært hamnehage for hestene, ble nå brukt til produksjon av vinterforråd av høy. Omlegginga av jordbruket er ei viktig historie, som vi får la ligge her. Allikevel er det ingen tvil om at sjøl om mjølkekjøringa ga en del arbeid, så frigjorde jernbanen en masse arbeidskraft. Dessuten ble de aller fleste sagene i bekker og småelver lagt ned. De ble utkonkurrert av damsagene som skjøt opp på Sørumsåsan da reguleringene av sagbruksnæringen falt bort i 1860. Arbeidskraften strømmet dit, og folketallet i de rene bondesamfunnene kulminerte. Antallet husmenn, som hadde gått jamt og trutt opp i første halvdel av 1800-tallet, skulle synke minst like raskt etter ca. 1860. I det området vi i dag kaller Strømmen skulle imidlertid en helt annen utvikling finne sted.

Matrikkelarbeidet i 1723 forteller om åtte gardar, alle med bare én oppsitter, og 23 husmannsplasser i dette området. Men husmann behøvde ikke å bety at man var jordbruksarbeider. Det betød bare at man leide et småbruk eller ei stue fra en av gardene mot å arbeide for gardens eier. Om arbeidet skjedde på åkeren, i skogen eller på saga eller mølla til garden, sier det ikke noe om. I alt 31 husstander skulle i alle fall indikere en befolkning på opp mot to hundre innbyggere i området. Lene Skovholt skriver i sin gardshistorie for Rælingen at hun tviler på tallene. Det måtte ha vært flere mennesker der. I alle fall er det åpenbart at det i de periodene av året da det var aktivitet på sagene og ikke minst på vinteren, da plankekjøringa foregikk, måtte ha vært behov for mye mer arbeidskraft. Var det sesongflyttinger? Eller var det mange familier som bodde som "innerster", det vil si leieboere med eget hushold på gardene og plassene? En nitid granskning av kirkebøker vil kunne gi noen svar her, men det er et svært omfattende arbeid. For Skedsmo er dessuten dåps- og konfirmantlistene i kirkeboka for en del av det aktuelle tidsrommet gått tapt.

Mens matrikkelen ikke skiller mellom husmenn som først og fremst var jordbruksarbeidere og dem som hadde sitt viktigste virke ved sagene, gir manntallet fra 1701 slike opplysninger. Dette er bare bevart fra noen få deler av Østlandet, men Nedre Romerike er blant disse. På Strøm er det da bare bondefolk, mens det på Skjetten og Ryen, som da ble drevet som ett bruk, i tillegg var hele fire tjenere. På Bråte var det to og på Stalsberg en. Så nevnes husmannsplassene: På Fjellet under Ryen bodde gamle Ole Kristoffersen, sønnen Sander og en tjener. Stalsberg hadde to husmannsplasser. Den ene er ikke navngitt, den andre kalles Hagen. På Bråte var gamle Kristoffer

husmann i den øvre sagstua. Men så kommer oversikten over sagene og de som bodde i direkte tilknytning til dem.

På Ryens grunn fantes fire sager: Nedre Fjellet, Spillvannsaga, den tredje saga og Knappenålsaga. Ved hver av dem bodde det en sagmester og en eller to tjenere. På Stalsberg var det åtte sager: Øvre Tollersag, Øvre Bakke sag, Nedre Bakke sag, Høybrosaga, Margrete sag, Kvernhusaga, Brusaga og Stalsbergsaga. Men unntak av Margrete sag bodde det en sagmester ved alle, og i tillegg tjenere og saggutter de fleste stedene. Sagmesteren på Brusaga het Gaute, og lenge fantes det en boplass kalt Gautbakken i Sagdalen. Er det opphavsmannen vi finner i 1701? Vestby hadde fem sager: Hoppesaga, den lå vel nær det senere bostedet Hoppestua, Tverrsaga, Tårnet samt nedre og øvre Vestby sag. Det bodde ingen på Hoppesaga, men på de andre var det en sagmester og en tjener eller saggutt. Det vil si: Nedresaga hadde to tjenere. På Bråte var det fire sager, og manntallet nevner også tre sagmestre, fire tjenere og en saggutt.

Totalt gir dette en befolkning av omlag sytti menn og gutter. Hvis vi så legger til minst hundre kvinner og småbarn, så kan vi grovt anslå en samlet befolkning i området på rundt to hundre sjeler. Hvis vi sammenligner dette med tallene for den første fullstendige folketellingen, fra 1769, som det dessverre ikke finnes bevart grunnlagsmateriale fra i vårt distrikt, der det totale folketallet i Skedsmo hovedsokn, som tilsvarer dagens Skedsmo kommune, var 1545, og hvor folketallet i Rælingen var beskjedne 584, fremstår dette sagmiljøet som en betydelig befolkningskonsentrasjon.

Noe tettsted kan vi allikevel ikke snakke om. Men at det var kort avstand mellom stuene på begge sider av en elvestrekning på en drøy kilometer i tillegg til at det var bra med husmannsplasser ute i jordbrukslandskapet, det kan vi si.

Hvis vi så forflytter oss fram i tid til 1762, som er det første året det finnes bevarte gode manntall etter innkrevinga av ekstraskatt, så finner vi ei befolkning av tolv års alder eller mer på 177 personer på Vestby, Bråte, Skjetten, Ryen og Stalsberg. På de to Strøm-gardenes grunn er 50 navngitt. I tillegg kommer da altså småbarna, og hvis vi kan regne med at andelen av befolkninga som var under tolv år, var den samme i 1762 som ved folketellinga i 1801, må vi legge til 50 %. Dermed kommer vi til et totalt folketall i området på nær 350. Folketallet er altså nær doblet siden 1701. Og det styrker mistanken om at anslaget på to hundre i 1723 er for lavt.

Som far så sønn på saga

Folketellinga i 1801 er den første som oppgir hvert eneste menneske med navn, alder og yrke, med mer. Da er to av gardene, Store Strøm og Stalsberg delt i to bruk, og antallet husmannsplasser under Strøm-gardene nesten doblet, slik at befolkninga på disse to matrikelgardene var hele 90 personer. Men den mest radikale forvandlinga hadde skjedd med Ryen og Vestby. Her var folketallet økt fra snaut femti til 174 personer. På Stalsberg og Bråtes grunn var økninga mindre dramatisk, fra henholdsvis ca. 100 til 150 og fra ca. 45 til 70 personer. På Skjetten var folketallet betydelig redusert. Samlet folketall i hele området er nå 502 personer.

Av hovedpersonene i husstandene er de aller fleste, 97 menn og to kvinner, oppgitt med yrke. De to kvinnene lever begge av håndarbeid, mens 88 av mennene oppgis som husmenn. Men de færreste av dem var nok primært jordbruksarbeidere, for de aller fleste sto med et annet yrke i tillegg. 53 er innført som sagmestre, sagnarbeidere eller sagbyggere, fire er smeder, tre er møllere, en er skomaker og en er snekker. Fire står som husmann og daglønner, det vil si løsarbeider. Med unntak av snekkeren og den ene smeden bodde alle disse på Skedsmo-sida, mens hele tolv av de 22 som bare var husmenn, og som da sannsynligvis bare drev jord- og skogbruksarbeid foruten plankekjøring, holdt til på Rælings-sida. En hovedperson står bare som sagmester og en som daglønner. De siste syv hovedpersonene var gårdbrukere. Men flere av dem hadde også dobbeltyrker. Tre var sagfullmektiger og en var lensmann. Av husstandsmedlemmene finner vi ytterligere tre sagnarbeidere, tre dagarbeidere og en skredder. Med andre ord: Godt over halvparten av den voksne mannlige befolkninga i området hadde sitt virke ved sagene. I tillegg var det nok sikkert mang en guttunge som måtte være atskillige timer der for å hjelpe han far.

Folketellinga i 1801 kom i slutten av en lengre høykonjunktur i norsk plankeeksport. I årene som fulgte, skulle Napoleonskrigene gi nød og blokade, og de første årene etter 1814 var heller ingen økonomisk gloria-periode. Fattigdommen vokste omlag like raskt som befolkninga i sin helhet fram til utvandringa til Amerika og begynnende industrialisering begynte å ta av for noe av trykket rundt midten av århundret.

Neste folketelling ble holdt i 1815 og deretter ble det telt fast hvert tiende år til og med 1885. Men først i 1865 får vi igjen ei telling med navn og yrke på personene. De andre tellingene er bare numeriske, det vil si at de bare oppgir antallet personer som bor under hver matrikelgard, fordelt på kjønn og alder.

1825-tellinga viser tydelig at tidene var dårlige. Folketallet var sunket til 433. På Strøm- og Skjetten-gardene, det som var nærmest reint jordbruk, var det nærmest uforandret. Og Ryen og Vestby har til sammen om lag like mange innbyggere som Ryen var oppgitt med 24 år tidligere. Her gikk nok aktiviteten som før. Bråte og Stalsberg står imidlertid nå med mye lavere folketall. Her var det tydeligvis sager som sto stille. I marginen i tellinga står det en interessant påtegning utenfor Vestby, Ryen, Stalsberg og Bråte: «Herunder disse Gaarde var 69 Saugarbeideres Boliger og 36 Blade hvilke tilhøre forskjellige af Christianiæ Borgere.»

Hvis det var hele 69 husstander som hadde sagnarbeid som hovedutkomme, så er det en sterk økning i forhold til 1801. Men i og med befolkningsnedgangen, kan det umulig være slik. Her må man ha regnet med også unge sagdrenger som fortsatt bodde hjemme hos mor og far. Men om vi går ut fra at det da var 69 menn og konfirmerte gutter som arbeidet ved sagene, så må vi gå ut fra at det må ha vært minst et tyvetalls flere en mannsalder tidligere. Altså kan sagene i Strømmen ha sysselsatt nærmere ett hundre mann i gode tider.

Går vi nå med sjumilssteg framover og gjør neste dykk i folketellingen for 1845, finner vi at folketallet har steget igjen, til 525. Det er betydelig økning på Vestre Strøm og Bråte, men det er på Stalsbergs grunn den største veksten har funnet sted. På Ryen har folketallet bare fortsatt å synke. Dette viser at samfunnet ikke på noen måte var statisk. Plasser og sagmesterstuer ble bygd,

flyttet og revet. Folk må ha flyttet inn og ut. Men få flyttet langt. Det kan vi se av folketellinga i 1865.

Noen jobber kommer og noen går

Folketellinga i 1865 er altså den første etter 1801 som inneholder navnelister, og den gir oss også ei viktig tilleggsopplysning om alle innbyggerne i forhold til 1801-tellinga. Den forteller hvor de er født. Det er derfor god grunn til å analysere denne tellinga litt nærmere.

Mellom 1845 og 1865 var det dessuten skjedd store endringer i nærmiljøet. Jernbanen var kommet, og anlegget av den ga mange kjærkomment arbeid. Og etter at banen ble åpnet, så kom det forskjellig driftspersonale. Det vil si, de høyere funksjonærene kom utenfra, mens de lavere ble ansatt lokalt. På to av plassene under Strøm finner vi at mannen i huset var "husmann med jord og jernbanebetjent", og på en tredje plass var det i tillegg til husmannsfolka en losjerende betjent.

Plankekjøringa til Kristiania var borte, men også de gamle vandrevne sagene i Sagdalen sang på siste verset. Dampsagene på Sørumsåsan, det vi i dag kaller Lillestrøm, var i full drift. Og de kunne drive året rundt og fikk tømmeret fløtet helt fram.

Folketallet er nå også steget dramatisk, til 898. Den nye bebyggelsen på Sørumsåsan inngår ikke i disse tallene. Den lå på Kjeller- og Sørum-gardenes grunn. Men de nye innbyggerne i Strømmen er ikke kommet langveis fra. Hele 78,7 % er født i Skedsmo eller Fet prestegjeld. Naturligvis kan en del av dem som oppga Fet som fødested ha kommet helt fra Gansdalen, Roven og Falldalen, men sannsynligvis hadde deres vugge stått i øvre Rælingen, i grei gangavstand fra Sagdalen. For det er ganske slående hvor få Skedsmo-fødte som bor på Strømgardenes grunn og få Fet-fødte på Stalsbergs grunn. Og det er jo ikke mer enn noen steinkast bortetter Gamle Strømsveg mellom gardene. På samme måte inngikk nok noen lørenskoginger i Skedsmo-tallene, for Lørenskog ble ikke skilt ut fra Skedsmo før i 1908. 8,0 % var født i nabokommuner, det vil si Aker, Nittedal, Gjerdrum og Sørum, 5,1 % på resten av Romerike, 2,1 % i Glåmdalen, 1,1 % på Hedmarken eller Sør-Østerdal og 1,3 % på bygdene på Østlandet for øvrig. 1,8 % var født i Kristiania, 0,8 % i andre byer på Østlandet, og like stor andel – syv personer – i Sverige. Bare en mann var langveisfra. Snekker Ludvigsen kom fra Førde.

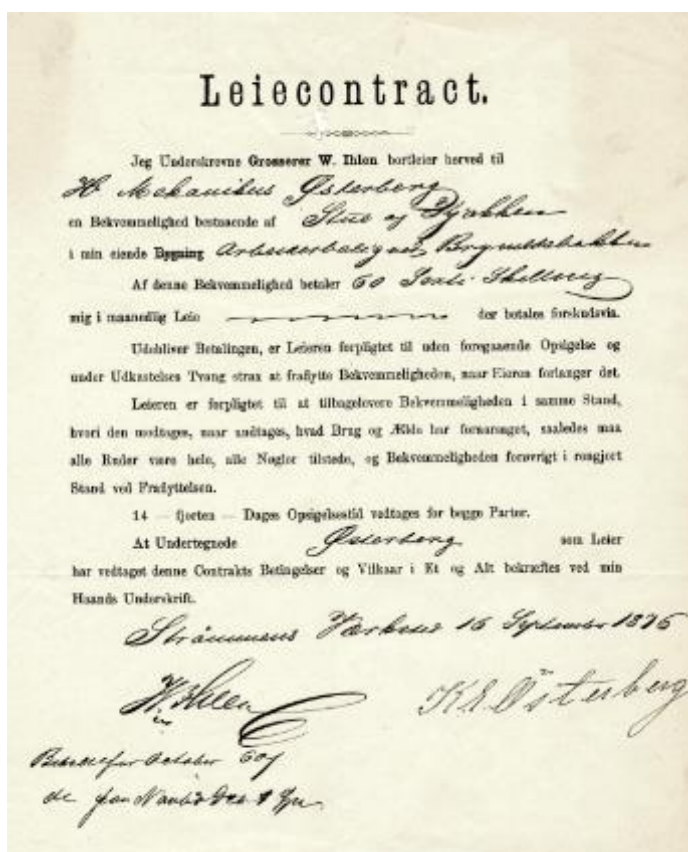
Dette kan tyde på at befolkningsøkninga i området i stor grad skyldtes store barnekull samt at ungdommen fra husmannsplassene i området trakk til sagene for å søke arbeid. Men at det var så få som krysset kommunegrensa, kan bety at rekrutteringen var enda snevrere. Sagbrukssamfunnet var muligens langt på vei selvrekrutterende. Sønn fulgte far på saga, og heller få utenfra kom inn. For å finne ut hvor snever rekrutteringa var, må en faktisk utføre systematisk genealogi. Det ville imidlertid sprengte rammene for denne undersøkelsen fullstendig.

Noe tilflytting fra bygdene lengre nord og øst fantes det altså, men den gjorde lite fra eller til. Det er ikke ensbetydende med at befolkninga var fullstendig stasjonær. Tvert imot flyttet folk til stadighet, mellom plasser og "boliger", men man flyttet sjelden langt. Noen gards- og plasshistorie er ikke skrevet for Skedsmo, men for Rælingen har Lene Skovholt gjort jobben. Og hennes framstilling viser et husmannssamfunn under Strøm-gardene der folk kom, bodde ei stund og dro

videre igjen. Dette er for så vidt ikke unikt. Over alt på det sentrale Østlandet var plassfolk på denne tiden på en evig søken etter bedre utkomme. Noen fant det like i nærheten, andre i nærmeste by eller tettsted, og atter andre i «junaiten».

Men noe tradisjonelt landbrukssamfunn var det jo slett ikke i Strømmen, selv om det fantes gardsbruk og tradisjonelle husmannsbruk i området. Det ser vi av yrkesopplysningene i tellinga. 224 av innbyggerne er oppført med yrker. Husmødre, tjenere, husholdersker, barn og fattiglemmer regner jeg ikke med. 136 personer, hele 60,7 %, står som sagmestre eller andre typer arbeidere ved sagene, 18,8 % er gardbrukere eller husmenn, 6,7 % står som håndverkere, 4,9 % arbeider ved jernbanen, 6,7 % står med annet lønnsarbeid og 2,2 % kommer i diverse-kategorien. En del står imidlertid med dobbelt betegnelse, som oftest "sagmester med jord", noe som illustrerer at litt jordbruk var nødvendig matauk for nærmest hele befolkninga sjøl i et mer tettbebygde område.

Antallet sagarbeidere var altså doblet siden tellinga førti år tidligere. Og det til tross for at aktiviteten på sagene nå var avtakende. Det tellinga ikke forteller, er om disse sagmestrene var i arbeid, eller om de gikk ledige. Mest sannsynlig trasket mange ned til dampsagene i Lillestrøm, for å jobbe der. Mens sagene i Sagdalen sto stille ved tørke og om vinteren, gikk dampsagene for fullt så lenge det var tømmer å skjære. Dessuten: Før dampsagene ble reist, fantes det ikke mer enn en håndfull husmannsplasser nede på «måsan». Nå ble det reist arbeiderboliger, men det er klart at det måtte ha vært bolignød den første tida. Og vi må jo tro at mange av dem som måtte skifte arbeidsplass når sagene i Strømmen ble lagt ned, eller som ble lokket av bedre lønninger på dampsagene, fikk fortsette å bo i sagmesterstuene. Hvilken interesse skulle eierne ha av å kaste dem ut hvis de kunne betale noen skillinger for husværet?

Grosserer W. Ihlen leier i 1876 ut til Mekanikus Østerberg to rom og kjøkken i arbeiderboligen Brynhildsbakken.

Hele artikkelen om «*Strømmen – et tettsted vokser fram*» er på 34 sider, med mange flotte gamle Strømmen-bilder, og er en grundig beskrivelse av hvordan tettstedet utvikles.

Denne artikkelen er en av 17 artikler i den rikt illustrerte boka «*Romerike i dampens tid*», som er på 322 sider, koster kr 400,-, og kan kjøpes på Romerike Historielags Hus, og i de lokale historielag.

Alle artikler i «Romerike i dampens tid»

1. *Romerike etter 1854*
av Jan E. Horgen
2. *Landbruket 1850-1900 - den første store moderniseringen*
av Tom J. Bauer
3. *Fet - et bygdesamfunn i endring*
av Thomas S. Berg
4. *Strømmen - et tettsted vokser fram*
av Leif Thingsrud
5. *Lillestrøm - kimen til et nytt sentrum*
av Svein Sandnes
6. *Lurkafamilien - ei slekt i Lillestrøm*
av Kari Westbye
7. *Jessheim - et sted blir til*
av Ola H. Fjeldheim
8. *Amerika eller Aker - en kartlegging av utvandringen fra Romerike 1851-1910*
av Elisabeth Koren
9. *Mennesker i utvandringen - tre historier fra Rælingen og Gjerdrum*
av Lene Skovholt og Grete Andersen
10. *Thranebevegelsen på nedre Romerike*
av Nils S. Våge
11. *Formannskapslovene - handlingsrom og modernisering*
av Ola Alsvik
12. *Kirker på Romerike 1850-1900*
av Jan E. Horgen og Kari Westbye
13. *Bygge- og buskikk på Romerike*
av Jan E. Horgen
14. *Dyrkning av Frukttrær og Kjøkkenvækster giver det største Udbytte av Jorden - Hagebruk på Romerike 1850-1900* av Mari Marstein
15. *Sild og poteter - mat og levekår på Romerike 1850-1900*
av Kari Westbye
16. *Pyntesjuka og nøysomme romerikinger - om drakthistorie*
av Bjørn S. H. Haugen
17. *Kongens lystslott og Romerikes kulturlandskap - maleren Joachim Frich*
av Ellen J. Lerberg

